

Олександр Юга

(Кам'янець-Подільський)

«Козацька проблема» у політиці владної еліти Речі Посполитої в контексті Хотинської кампанії 1621 р.

Період 1620-1621 рр. в історії Речі Посполитої, а саме від Цецорської кампанії і до Хотинської битви є тим проміжком часу, який розкриває сутність козацької політики річпосполитської правлячої верхівки та засвідчує, зокрема її спроможність і готовність до компромісів. Водночас, щодо устремлень Війська Запорозького у цей час, то, виходячи із змісту його клопотань до короля і уряду ще з кінця XVI – початку XVII ст., може скластися враження, що це був сприятливий шанс, скориставшись катастрофічним становищем Польсько-Литовської держави, спробувати здобути для себе максимуму суспільно-політичних дивідендів. Але чи є насправді підстави для такого можливого припущення?

Насамперед зазначимо, що упродовж тривалого періоду – від Люблінської унії 1569 р., коли більшість українських земель (Волинь, Підляшшя, Брацлавщина, Київщина) відійшла від Литви до Корони Польської – до 1620 р., у політичній еліті Речі Посполитої сформувався значний досвід взаємин з козацтвом. Причому у більшості випадків їх характер зумовлювався її військовою потребою в охороні південно-східного кордону. Тому не випадково відбулося виведення Сигізмундом II Августом у 1572 р. козацтва, котре перебувало на королівській службі (300 осіб), з-під юрисдикції місцевих урядників і підпорядкування коронному гетьману (Є. Язловецькому). Пізніше, за часів С. Баторія, їх чисельність зросла до шести сотень. Як зазначав німецький дослідник Й. Мюллер, автор першої дисертації про козаків, написаної в 1684 р., «... з самого початку польські королі бачили в козаках противагу туркам і, оскільки козаки підлягали королю, то останні (королі) закликали їх до зброї і

затримували на своїй службі дарами і звільненням від повинностей»¹.

Такі кроки королів сприяли формуванню своєрідного імунітету реєстрового козацтва в Речі Посполитій та активізували його зусилля у справі збереження за собою отримуваних за військову службу прав та привілеїв як для «рицарського люду». Упродовж 1591-1596 рр. – часу розгортання перших козацьких повстань – Військо Запорозьке вдалося до обґрунтування перед королем ідеї його невіддільності владі прикордонних старост і воєвод і розпочало формування «альтернативних владних структур»². Окрім того, з кінця XVI ст. у середовищі реєстровиків з'являлося розуміння того, що характер їх відносин з урядом залежить не стільки від односторонніх розпоряджень останнього, скільки від виконання двосторонніх зобов'язань. Тобто йшлося про початок усвідомлення себе окремішньою соціальною спільнотою в державній структурі Польсько-Литовської держави. Свідченням цього стали козацькі «кондиції» 1596 р. С. Наливайка до короля Сигізмунда III, що містили клопотання виділити для проживання реєстрового козацтва окрему територію – «пустелі між Бугом і Дністром», встановити «певне число козацького війська», розширення прав гетьмана й виплати відповідної платні³ – тобто йшлося де-факто про вимогу

¹ *Мюллер Й.* Исторична дисертація про козаків... Лейпціг, 1684 / Коментар Ю. Мицика і М. Кулінського // Всесвіт. 1988. № 6. С. 133.

² *Брехуненко В., Нагельський М.* Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI – першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань // Український археографічний щорічник. Київ; Нью-Йорк, 2004. Випуск 8/9. Т. 11/12. С. 440; *Леп'яко С.* Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернівці: Сіверянська думка, 1996. С. 71-72, 79; *Смолій В. А., Степанков В. С.* Становлення козацького політичного автономізму // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. С. 228-229.

³ *Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.*: універсали, листування, угоди, присяги / упорядники В. Брехуненко, Ю. Мицик, В. Щербак. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2016. С. 88; Кондиції, подані від Наливайка Його Милості Королеві / Пер.

автономного статусу для Війська Запорозького в складі Корони Польської. У 1596 р. з'явився також проєкт київського біскупа Й. Верещинського, яким передбачалося створення окремого козацького Задніпровського князівства⁴.

На початку XVII ст. Військо Запорозьке продовжувало політику обстоювання своїх прав та привілеїв, наданих попередніми королями, а також намагалося розширити їх. Зокрема, ігнорувало постанови сейму щодо обмеження їхнього соціального статусу й брало участь у воєнних походах, всупереч королівським заборонам, на Молдавію, Крим та Туреччину⁵. З 1603 р. реєстровики уже почали клопотатися перед королем про те, «щоб були ми в пошануванню від кожного стану» й визнати їх «синами коронними»⁶, тобто йшлося про зрівняння у правах зі шляхтою. Окрім цього, після укладення в 1596 р. Берестейської унії, Військо Запорозьке перебирає на себе функції оборонця православної віри. Вперше ця ідея виразно прозвучала у 1603 р.⁷ Подальший розвиток отримала у козацькій протестації від 20 березня 1610 р. у відповідь на звинувачення у протиправних діях на шкоду уніатського митрополита та його намісника. У ній козацтво засвідчило свій обов'язок надавати всіляку підтримку Православній Церкві в боротьбі проти обмеження її прав⁸. Показовим є той факт, що в грудні 1615 р. воно взагалі

Р. Радишевський // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. Київ: Дніпро, 2001. Т. II. Кн. I (XVI ст.). С. 435.

⁴ *Верещинський Й.* Війську Запорозькому пресвітлий виказ, як і з боку виховання, так теж вічного забезпечення на Задніпров'ї. 1596 / Пер. Р. Радишевський // Тисяча років української суспільно-політичної думки. Т. II. Кн. I. С. 426.

⁵ *Чухліб Т. В.* Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. Київ: Арістей, 2005. С. 38.

⁶ *Смолій В. А., Степанков В. С.* Становлення козацького політичного автономізму // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. Т. 1. С. 230.

⁷ *Сас П.* «Своя земля» у сприйнятті запорозьких козаків (початок XVII ст.) // П'ятий Конгрес Міжнародної Асоціації Україністів. Історія. Чернівці, 2003. Ч. 1. С. 191-194.

⁸ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.* СПб.: Тип. Эдуарда Праца, 1865. Т. 2: 1599-1637. С. 58-60; *Документи*

відмовилося надати допомогу коронному гетьманові С. Жулківському в боротьбі з татарськими нападами на землі Речі Посполитої, аргументуючи відмову дуже чітко – «не пішли тому, що їх ляхи хочуть у свою ляцьку віру привести, і в Києві ляхи руські церкви всі попечатали»⁹.

Саме православ'я було тим єдиним спільним фундаментом, що пов'язував Військо Запорозьке з усім «руським народом» з початку XVII ст. За твердженням П. Саса, «як політична сила, об'єднані у Військо Запорозьке, козаки покинули свою станову “равликову хатку”, що стала для них затісною, і повернулися обличчям до корінних потреб та інтересів свого народу»¹⁰.

Виникає питання: як зазначені клопотання і конкретні дії Війська Запорозького сприймалися королем та правлячою елітою Речі Посполитої? Відразу ж зазначимо, вони викликали у них занепокоєння, бо вбачали ознаку небажаного зростання його політичної свідомості. Уже з початку XVII ст. політична еліта явно побоювалася, щоб козаки не створили «у великій Речі Посполитій іншу республіку»¹¹. Тобто, у її політичній свідомості Військо Запорозьке сприймалося як не просто військова, а військово-політична корпорація з потенційним державотворчим потенціалом, спроможним на утворення у «державному тілі» Речі Посполитої «іншої республіки», що сприймалося нею політичною катастрофою. Враховуючи активність Війська Запорозького у відстоюванні інтересів православної віри, у представників правлячої верхівки формувалося також розуміння того, що козацтво перетворювалося у виразника інтересів руського (укра-

українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги. С. 143.

⁹ *Документи російських архівів з історії України*. Т. 1: Документи до історії запорозького козацтва 1613-1620 рр. / Упоряд. Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. Львів, 1998. С. 89-90.

¹⁰ *Сас П. М.* Політична культура суспільства // *Історія української культури*. Київ, 2001. Т. 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). С. 488.

¹¹ *Жерела до історії України-Руси*. Львів, 1908. Т. 8. Матеріали до історії української козащини по рік 1631 / Під ред. М. Грушевського. С. 124.

їнського) народу, що було небезпечним, бо могло надати змісту Люблінської унії іншого, небажаного, трактування та зміцнити суб'єктність «руського народу» в державній структурі Речі Посполитої.

Щоб уникнути цього, призначалися спеціальні комісари очолювані коронним гетьманом, котрі мали стежити за дотриманням «порядку» у козацькому середовищі та карати усіх непокірних. Сеймом неодноразово (1607, 1609 рр.) приймалися ухвали щодо підпорядкування козаків юрисдикції старост, що, до речі, було значним обмеженням прав та вольностей реєстровиків, отриманих від короля Сигізмунда II Августа¹².

Водночас, у спільноті «народу політичного» (шляхти) обговорювалося питання чинників, які (у їх розумінні) сприяли зростання політичної свідомості козацтва. Одним із них шляхта вважала власне саму військову службу козаків на користь Речі Посполитої. Мовляв, усвідомлення козацькою спільнотою своєї важливості для неї у складні часи її боротьби із зовнішніми ворогами, підштовхувало старшин до висунення радикальніших вимог до уряду. Так, сеймова конституція 1611 р. містила рекомендацію шляхти королю утриматися від військової допомоги реєстрового козацтва, аргументуючи тим, що «українська сваволя бере гору під протектором служби нашої і чинить великі шкоди станові шляхетському в його маєтностях»¹³; у 1613 р. сейм ухвалив рішення ліквідувати козацьку юрисдикцію і підпорядкувати козаків місцевим органам влади. Необхідність такого кроку пояснювалася тим, що козаки «мають своїх гетьманів..., самі собі права складають, урядовців і вождів призначають»¹⁴.

В історіографії зазначається, що ще наприкінці XVI ст. Й. Верещинському вдалося подолати стереотипні уявлення про

¹² Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. С. 177-178.

¹³ Чухліб Т. В. Українське козацтво в політичних планах Речі Посполитої // Україна-Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. Київ: «Либідь», 1993. С. 57.

¹⁴ Жерела до історії України-Руси. Львів, 1908. Т. 8. С. 174.

козаків як найманців – коронних слуг з рицарським «фахом», свавільних воїнів, бунтівників, і дійти думки, що вони такою ж мірою рицарі, як і шляхтичі, відповідно мають підстави розраховувати на статус повноправних громадян «тричленової Речі Посполитої» й користуватися широкими політичними правами¹⁵. Проте, зазначимо, що, по-перше, проекти і С. Наливайка і Й. Верещинського стосувалися лише утвердження в суспільній структурі Корони Польської окремого соціального статусу реєстрового козацтва з його правами і вольностями. По-друге, зазначені думки були виключно авторськими проектами, які не були відомі в козацькому середовищі, а тому спадкоємність їх ідей упродовж наступних десятиліть не спостерігалася. Окрім того, враховуючи відсутність досвіду національного державотворення (який був у політичній верхівки Речі Посполитої), у процесі переговорів послів Війська Запорозького з королем та урядовцями упродовж 1621 р. політичні вимоги не були включені до порядку денного, а основне місце відводилося відстоюванню прав Православної Церкви – визнання православної ієрархії Київської митрополії, відновленої у 1620 р. та захисту і розширення станових прав козацтва¹⁶.

Якою ж була позиція політичної верхівки Речі Посполитої (з урахуванням попереднього досвіду взаємин з козацькою спільнотою та рівня політичної свідомості) щодо умов залучення Війська Запорозького до участі у війні з Османською імперією. Першим офіційним майданчиком, на якому обговорювалося це

¹⁵ *Дашкевич Я.* Переяслав 1654: дискусійні проблеми // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 9-10: Patria / За редакції Володимира Кравченка. Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. С. 28; *Сас П.* С. Оріховський, Й. Верещинський: політико-правові концепції державного устрою // Україна-Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. Київ: «Либідь», 1993. С. 68; *Щербак В. О.* Чинники становлення козацької самосвідомості // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читань). Київ, Черкаси, 1995. Вип. 5. С. 95.

¹⁶ *Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст. ...* С. 202-203.

питання став сейм кінця 1620 р., а поштовхом до нього стала поразка польського війська у Цецорській битві. Головною метою короля було через свого посла Б. Обалковського переконати «полковників, сотників, осавулів і все рицарство Війська Запорозького» якнайшвидше виступити у похід проти «неприятеля Святого Хреста»¹⁷. Проте, не все було так просто, адже в інструкції на переговори посольства М. Жмайла в одному з пунктів чітко зазначалося, що, якщо король погодиться з вимогами Війська Запорозького, насамперед щодо визнання відновленої єрусалимським патріархом православної церковної ієрархії Київської митрополії, то вони виступлять проти турків, якщо ж будуть відхилені, то ні: «якщо це одержимо, готовність всіляку у п'ятдесят тисяч проти неприятеля Святого Хреста зараз обцяємо, а якщо не отримаємо, змушені будемо залишитися у своїх кордонах»¹⁸.

В іншому пункті посольської інструкції М. Жмайлу йшлося і про те, «аби баніції і всілякі правові процеси спричинені унією як в Короні Польській, так і у Великому К. Литовському і Руському проти братії нашої народу руського від того часу навечно наказано відмінити і церкви повернено»¹⁹. Наголос на «братії нашої руського народу» дав підстави дослідникам говорити про широкий надстановий горизонт політичних орієнтацій козацтва, адже по суті воно взяло на себе роль оборонців конфесійних інтересів православного населення усієї Речі Посполитої²⁰. Слід зазначити, що у Варшаві добре розуміли важливість для зміцнення позицій Війська Запорозького релігійних вимог, тому й відповідали абстрактними обіцянками, яких після завершення Хотинської війни не виконали і не збиралися виконувати, адже визнання православної ієрархії у свідомості владних кіл Речі Посполитої сприяло б зростанню національної свідомості «руського народу», а в результаті посилення відчуття його окремішності в структурі Речі Посполитої.

¹⁷ Там само. С. 200-201.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. С. 202.

²⁰ Сас П. М. Витоки українського націотворення: Монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 538.

Тому владні кола тримали курс на втримання козацтва в статусі «слухняних підданих» і не більше.

У цій інструкції містився також пункт про розширення станових прав і привілеїв козацтва. Зокрема, звучала вимога, щоб король підтвердив їм «вольності старожитні і давні кров'ю заслужені від предків й. к. м.^{*} і від самого й. к. м. за старі вислуги, Війську Запорозькому надані, з примноженням для охоти на нові з милостивої ласки короля. А коли б... найсвітліший король, наш пан, вакансією староства на Україні як слуг і підніжків своїх відзначити не забув, чим би охочіше зобов'язані за здоров'я і цілісність Корони Польської і всієї Речі Посполитої усіх наших сил не жаліти, як ніколи не жаліли і вірну покірність нашу засвідчувати ніколи не відмовлялися і не відмовляємося і обіцяємо надалі не відмовлятися»²¹.

Як на нашу думку, це була надзвичайно знакова вимога, адже наголошувалося на тому, що мовляв, якщо Варшаві потрібна військова допомога Війська Запорозького, то нехай потурбується запропонувати в обмін за це щось суттєве для козацтва. Окрім того, прагнення добитися виділення території певного староства чітко засвідчило формування в середовищі козацької спільноти ідеї автономії в складі Речі Посполитої.

Проте, у Варшаві практично проігнорували вимоги Війська Запорозького, передані посольством М. Жмайла. Король обмежився загальними обіцянками збереження традиційних станових прав і вольностей козацтва як «вірних наших підданих», яким випала «оказія справи рицарської»²². Більше того, ще й навіть наголошував, що це буде можливо за досить специфічної умови: «залишитесь при свободах і вольностях ваших, якщо так будете виконувати («справу рицарську»), як право і звичай Речі Посполитої передбачають»²³. Тобто, вкотре намагався підкреслити і нагадати про їх статус як «слухняних підданих». На це вказує і королівська вимога вже в травні виступити у похід, щоб

^{*} Його королівська милість.

²¹ *Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст. ...* С. 203.

²² *Там само.* С. 207.

²³ *Там само.* С. 208.

«державу цезаря турецького мечем та вогнем воювати», причому здійснити це потрібно було «пильно і надзвичайно старанно»²⁴. Пізніше, на початку серпня, король уточнив, що похід козацтво мало здійснити в такий спосіб, щоб «жодних обтяжень і труднощів піддані наші також і духовні, і шляхетські у володіннях наших (королівських – О. Ю.) і Речі Посполитої не зазнавали»²⁵.

За подібним сценарієм повторилася ситуація і з наступним посольством П. Сагайдачного до Сигізмунда III. В інструкції запорозьким послам, розробленій на загальній раді 15-17 червня 1621 р. знову йшлося про вимогу «заспокоєння» православної віри, припинення утисків і переслідувань православних, поновлення Православної Церкви у її правах та привілеях; визнання владною верхівкою Речі Посполитої ієрархії Православної Церкви; підтвердження козакам Війська Запорозького старих і надання нових станових прав і вольностей. В контексті новацій, у порівнянні з попередньою інструкцією, йшлося про підвищення платні козакам, а також матеріальне «задоволення військових урядників» та видання королівського універсалу до старост в Україні із забороною чинити утиски і збитки козацьким родинам та господарствам за відсутності господарів, які пішли на війну. Знову повторювалося застереження про те, що Військо Запорозьке надасть допомогу Речі Посполитій у війні проти турків лише в тому випадку, якщо будуть задоволені усі зазначені вимоги²⁶.

У відповідь король знову обмежився декларативними обіцянками. Зокрема, пообіцяв і надалі дотримуватися збереження козацьких вольностей, які він вже попередньо підтверджував. Що ж до їх можливого розширення, то це питання ставив у залежність від подальших заслуг Війська Запорозького, мотивуючи в такий спосіб проявити активність у війні з Османською імперією. Єдине, на що король все ж погодився, то це видати універсал до українських старост з розпорядженням не чинити утисків і збитків козацьким родинам та господарствам під час

²⁴ Там само. С. 207.

²⁵ Там само. С. 210.

²⁶ Сас П. М. Витоки українського націєтворення... С. 589.

перебування запорожців на турецькій війні. Ухвали з інших питань відкладалися на пізніше – їх мав розглянути сейм²⁷.

Зміст вимог від Війська Запорозького до короля, вміщених в обох інструкціях на переговори, порушує питання – чому ж у них не було передбачено політичних вимог (окрім поодинокі згадки про надання «певного староства») і чому визначальне місце в переліку клопотань займала саме конфесійна складова? Щодо першого питання зазначимо, що, як уже наголошувалося, упродовж кінця XVI ст. – перших двох десятиліть XVII ст. в середовищі козацької спільноти не сформувалися ідеї автономізації козацького регіону в державній структурі Речі Посполитої (проекти Наливайка і Верещинського зникли зі смертю їх авторів і не набули поширення). Водночас, тяглість з початку XVII ст. (1603 р.) зберігала ідея захисту і відстоювання Військом Запорозьким прав Православної Церкви. І так сталося, що саме у 1620 р. відбулася надзвичайно вагома подія – відновлення статусу і прав Православної Церкви шляхом висвячення Єрусалимським патріархом Феофаном православних ієрархів. Це було величезне досягнення і усвідомлюючи це, Військо Запорозьке зробило ставку на те, щоб, в умовах зовнішньополітичних труднощів Речі Посполитої, добитися визнання відновленої православної ієрархії. Саме тому головну увагу у визначених до короля і уряду інструкціях було приділено конфесійному чиннику.

Не менш важливе питання – чим була зумовлена політика абсолютного ігнорування Варшавою в досить складній ситуації вимог Війська Запорозького? По-перше, очевидно, маючи досвід практики поступового наростання козацьких вимог кінця XVI – перших років XVII ст., очікувалося їх ще більшого зростання в умовах потреби військової допомоги Війська Запорозького у війні з Османською імперією. А знаючи про попередні вимоги – розширення прав козацьких гетьманів, наголос на необхідності виконання двосторонніх зобов'язань, прагнення зрівняння у правах зі шляхтою – все це станом на складний період 1620-1621 рр. посилювало у політичній свідомості владної верхівки Речі Посполитої потенційну небезпеку

²⁷ Там само. С. 596.

для цілісності Речі Посполитої. А звідси – вперте небажання йти на будь-які поступки Війську Запорозькому.

Надзвичайно вагому роль відігравав також рівень політичної свідомості «народу політичного» – шляхти. Річ у тім, що, як зазначають дослідники, упродовж XVI – XVII ст. в Речі Посполитій відбувався процес формування особливого різновиду шляхетської «сарматської» культури з її ідеалізацією річпосполитського політичного устрою, лицарських чеснот, ратних звитяг та «істинної» католицької віри²⁸. Більше того, традиційна для шляхетського стану сарматська ідеологія спонукала ревно стежити за тим, щоб не допустити якнайменшого приниження (у свідомості самої шляхти) шляхетського гонору, що вбачалося навіть у самій можливості поступок козацтву, яке, в очах шляхти заслуговувало на статус «слухняних підданих» і не більше того. Характерно, що навіть такі вагомі чинники, як погіршення становища власної держави в умовах війни (її наближення чи перебігу) не були підставою для виходу за межі сарматської ідеології.

Шляхетський стан був одностайний у несприйнятті козацьких прав і вольностей, тим більше у напрямку їх подальшого розширення. В цьому контексті спрацьовувала і станова замкнутість шляхти у собі, яка вважала свій суспільний лад ідеальним, а свою державу найрозвиненішою в Європі. Фактично шляхта жила і діяла відповідно принципу: «світ – це Річ Посполита», а все, що поза ним – чуже, непольське, заслуговувало у свідомості найпривілейованішого стану виключно несприйняття і відторгнення. Тобто, у політичній свідомості була глибоко вкорінена формула сарматизму – «поляк – шляхтич – католик»²⁹.

²⁸ Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2019. С. 77; Голенченко Г. «Шляхетская демократия» в Великом княжестве Литовском XVI–XVIII вв. // Беларусь и Россия: общество и государство. Минск, 1998. Вып. 2. URL: <https://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-33.html>

²⁹ Камінський А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура.

Саме комплекс зазначених чинників і спрацьовував в контексті впливу на козацьку політику владної верхівки Речі Посполитої у 1621 р.

Аналіз змісту виданої вже після завершення польсько-турецької війни інструкції послам Війська Запорозького до Сигізмунда III засвідчує усвідомлення козацтвом своєї ролі і внеску у справу порятунку Речі Посполитої. Зокрема, у ній зазначалося, щоб король «за криваві і всьому християнству славні і поганству всьому очевидні заслуги..., нагороду служну в швидкім часі затвердив»³⁰. Йшлося, зокрема, про клопотання, щоб «король..., пан наш милостивий, зважаючи на криваві заслуги і вірність нашу, старожитну віру нашу грецьку волів заспокоїти, вольності, надані нам від предків, королів їх милостей, і від короля й. м. самого, цілісно і непорушно тримав і привілеєм своїм волів затвердити»³¹. Посли повинні були також добиватися права вільного проживання козацтва – «без жодного утиску урядового, але при вольностях своїх залишаючись» – в королівських, князівських, шляхетських і церковних володіннях³².

На особливу увагу заслуговують ті з пунктів інструкції, згідно яких послы мали клопотатися, щоб король надав козацтву «місто якесь на Україні..., а особливо маєтність, яку предкам нашим к. й. м. зволив дарувати, тобто Бориспіль з прилеглистями». Вважаємо, що це був розвиток ідеї козацької автономії, чіткі обриси якої простежувалися ще в березневій інструкції посольству М. Жмайла. Підтвердженням поступової кристалізації в козацькому середовищі ідеї автономії території проживання козацтва було також і прохання до короля заборонити жовнірам перебувати на території міст, де проживали козаки, особливо у Київському воєводстві³³. Погоджуємося з думкою

Київ, 2011. С. 56; *Котиченко А. А.* Ідеологія «сарматизму» в повсякденні шляхти Речі Посполитої // *Гуржіївські історичні читання.* 2015. Вип. 10. С. 209.

³⁰ *Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст...* С. 212.

³¹ *Там само.* С. 213.

³² *Там само.*

³³ *Там само.*

П. Саса про те, що після здобутих у Хотинській війні заслуг, козацтво прагнуло перейти на вигіднішу соціально-станову орбіту, закріпивши за собою важливі прерогативи у правовому плані, а також політичні, соціальні та економічні права³⁴.

Якою ж була позиція політичної еліти Речі Посполитої щодо зазначених клопотань Війська Запорозького вже після завершення війни з Османською імперією? У значній мірі її сутність можна простежити на основі аналізу інструкції на переговори польським комісарам від 13 січня 1622 р. Згідно неї чисельність реєстрового козацтва мала бути не більше 3 тисяч осіб – «щоб більша кількість не була важкою обивателям тамтешнім (шляхти – О. Ю.) і до подальшої сваволі більшої оказії не подавала»³⁵. Причому, якщо «козакам пописаним (реєстровим – О. Ю.)» гарантувалася «відповідно давніх привілеїв цілковита вольность в юрисдикціях своїх», то виписані з реєстру «мали належати до звиклих юрисдикцій своїх панів старост»³⁶. В інструкції йшлося також про «гетьмана від й. к. м. поданого і старшого того Війська Запорозького», який повинен був приносити присягу³⁷, що означало заборону реєстровикам вільно обирати гетьмана.

Щодо територіальних клопотань Війська Запорозького, польські комісари мали повідомити, що «право Речі Посполитої не дозволяє й. к. м. надавати володіння без сейму», а відтак порадити звернутися з відповідними проханнями до сейму³⁸.

В контексті релігійних вимог, то, виходячи зі змісту інструкції комісарам на переговори, у Варшаві їх повністю проігнорували. Зокрема, Війську Запорозькому комісари мали пояснити, що оскільки в цьому відношенні «його королівська милість безправ'я і примусу нікому не чинить», тому, мовляв, і козацтву

³⁴ Сас П. М. Хотинська війна 1621 року: Монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 441.

³⁵ Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст... С. 215.

³⁶ Там само. С. 216, 217.

³⁷ Там само. С. 216.

³⁸ Там само. С. 217.

немає чим перейматись, адже вони в цьому плані жодних обмежень раніше «не мали і надалі мати не будуть»³⁹.

В комплексі це і була вся «вдячність» владної верхівки Речі Посполитої Війську Запорозькому за надану козацтвом допомогу у польсько-турецькій війні 1621 р.

Отже, сутність «козацької проблеми» в контексті розгортання і перебігу війни між Річчю Посполитою та Османською імперією упродовж 1621 р. полягала у прагненні Війська Запорозького отримати від короля і уряду Речі Посполитої насамперед визнання відновленої у 1620 р. православної ієрархії Київської митрополії, а також задоволення прав реєстрового козацтва, отриманих від попередніх королів і надання нових. Водночас, внаслідок відсутності досвіду національного державотворення (який був у політичній верхівки Речі Посполитої), а також враховуючи відсутність в козацькій спільноті упродовж кінця XVI ст. – перших двох десятиліть XVII ст. ідеї автономізації козацького регіону, у переговорному процесі 1621 р. не фігурували вимоги власне політичного змісту.

Щодо козацької політики владної еліти Речі Посполитої в контексті Хотинської кампанії 1621 р., то вона визначалася досвідом попередніх взаємин з реєстровим козацтвом, зокрема обізнаністю з становими і конфесійними вимогами Війська Запорозького. Зважаючи на рівень політичної свідомості (чинник сарматської ідеології) і державно-політичний досвід річпосполитської політичної еліти, її обізнаність з механізмами функціонування державного організму, зазначені вимоги з боку Війська Запорозького сприймалися (у випадку поступок) в якості чинника посилення його внутрішнього потенціалу з можливими негативними наслідками для цілісності Речі Посполитої. Як наслідок – це породжувало позицію політичної впертості та ігнорування вимог козацтва, що заклало фундамент повільної руйнації Речі Посполитої.

³⁹ Там само.